

Prilog teoriji međunarodnih odnosa i religije

Mohammad Ali Barzanooni

Univerzitetski profesor i direktor Naučnoistraživačkog instituta
"Ibn Sina", Sarajevo

Rezime

Međunarodni odnosi, kao jedan od znanstvenih smjerova, nema drugog puta osim poklanjanja pažnje religiji u različitim formama. U slučaju službenog priznavanja ovog istraživanja, literatura ovoga smjera, uz jedan novi pogled, doživjet će uočljiviju transformaciju i napredak. Službeno priznavanje religije u komparativnoj međunarodnoj politici, isto kao što je to bio slučaj sa etnicizmom i identitetom, pokazatelj je njezina ozbiljnoga utjecaja.

Na koji način da vrjednujemo religiju? Hoće li vrednovanje biti kvantitativno ili kvalitativno? Kako da povučemo jasnu liniju razgraničenja između onoga što je religijsko i onoga što nije religijsko i da na osnovu toga kriterija nešto predstavimo? Kako je moguće realno i nedvojbeno proučavati neku oblast (religiju), a na temelju velikog broja tumačenja? Čak i u društveno-humanističkim znanostima postoji ova nedoumica kako se uz jednu tematiku, koja je po svojoj suštini jednostavna, mogu dati složene i komplicirane informacije a koje mogu polučiti rezultat u ponašanju ljudskog roda?

Uvod

PROUČAVANJE MEĐUNARODNIH ODNOSA kao zasebnog smjera na univerzitetima datira od druge polovine XX st. Ovaj znanstveni smjer u periodu do konca prvog desetljeća XXI st. doživio je značajne promjene i razvio se u niz podsmjerala koji su polučili mnogobrojna istraživanja u okviru interdisciplinarnih studija iz oblasti međunarodnih odnosa.

S druge strane, već neko vrijeme važan segment literature u ovoj oblasti zauzimaju religija i religijske teme. Razloge ovome treba tražiti u dvaju važnim fenomenima:

Prvo. Fenomen islamske revolucije u Iranu, od 11. februara 1979. god.; revolucije čiju je središnju osu predstavljala religija i koja je izvedena pod vođstvom Imama Homeinija (r. a.), jednog od najvećih vjerskih autoriteta; revolucije koja je savremeno doba suočila s nebrotjenim izazovima i pred intelektualce i mislioce postavila nove pravce definiranja odnosa religije i politike.

Drugo. Osim islamske revolucije kao jednog unikatnog fenomena čiji se rezultati još uvijek nisu u potpunosti sagledali, godinama potom, odnosno 11. septembra 2001. god. desila se eksplozija dvaju tornjeva u Americi pod sumnjivim okolnostima. Ovaj je nerazjašnjeni događaj potpuno zaokupio pažnju istraživača u oblasti međunarodnih odnosa. Još uvijek su pod znakom pitanja mnogi aspekti ovoga dešavanja i veliki broj istraživača izražava ozbiljne sumnje u njegovu autentičnost. Ondašnji američki dužnosnici smjesta su "uperili prst" u grupu Al-Kaida, iako su, uistinu, oni bili ti pod čijom je paskom ova grupa doživjela ekspanziju. Kako bilo da bilo, ovaj je događaj bio povod da u literaturu iz oblasti međunarodnih odnosa uđe termin "politički islam". Na ovu temu napisano je na stotine djela na Zapadu i Istoku i sva su ona nastojala preispitati ulogu i utjecaj faktora religije u međunarodnim odnosima i politici.

Uloga religije u međunarodnim odnosima može se motriti s dvaju aspekata:

1. Analiza uloge religije u međunarodnim odnosima, u jednom uopćenom smislu

Ovo stajalište motri religije općenito, u kontekstu rečene tematike, i u skladu s tim i na islam kao na jednu od nebeskih religija i kao na

religiju koja je posljednja objavljena, te preispituje ključnu ulogu koju u međunarodnim odnosima ima religija.

2. Analiza uloge islamske religije kao zasebnog pitanja u međunarodnim odnosima

Ovo stajalište daje generalnu analizu uopćene uloge religija u međunarodnim odnosima te motri religijsku problematiku i ulogu religije u politici, kako unutarnjoj, tako i vanjskoj, s posebnim akcentom na pitanja koja se odnose na “politički islam” i “islamsku politiku” na međunarodnoj sceni, u vanjskim odnosima i međunarodnoj politici. U tom se smislu na razini veoma važnog i osjetljivog pitanja međunarodnih odnosa razmatra ključna uloga islama, kao posljednje nebeske religije i kao najpotpunije od svih ostalih religija.

Rad predstavlja prilog teoriji međunarodnih odnosa i religije. Spomenuta tematika bit će razmatrana iz triju uglova i to na temelju deduktivnog, pristupa popravljanja i konstituirajućeg pristupa, s tim što se poseban naglasak stavlja na konstituirajući pristup, kao na najprihvatljiviji, koji nastoji izbjeći ekstremna stajališta.

Nepriistrasna povijesna analiza međunarodne problematike pokazuje da religija igra iznimno važnu ulogu u međunarodnim odnosima. Uprkos tome, analitičari međunarodnih odnosa zanemarili su ovu ulogu religije i nisu se bavili njenom detaljnijom analizom. Nije nam namjera baviti se razlozima ove pojave na dijalektičkoj ravni. Kakav god bio uzrok ovakvoga stanja, ono pokazuje jedan svojevrsni nemar. Naravno, s ovom pojavom donekle smo suočeni u svim humanističkim znanostima. Savremene humanističke znanosti koje su ponikle u specifičnom zapadnom ozračju imaju posebno ishodište i međunarodni odnosi, poput ostalih humanističko-društvenih znanosti, imali su udjela u ovim centralističkim tendencijama Zapada. Uistinu je glavnina istraživača u oblasti humanističko-društvenih znanosti bila prozapadno “nijansirana” i većinu svojih istraživanja temeljili su na zapadnoj misli. Na tragu toga, ove znanosti poprimile su specifičnu obojenost koju su pretočile u teoriju. Naravno, imajući u vidu znanstveno-tehnološki napredak i specifične svjetske strukture, ova stajališta imala su dominirajući pristup i proširila su se i na ostale znanstvene centre u svijetu.

Kada je riječ o međunarodnim odnosima i njihovu teorijskom aspektu, većina zapadnih mislilaca ulagali su napore u tom pravcu

i glavninu svojih istraživanja fokusirali su na temelju Zapada, što se doima sasvim prirodnim. I drugi centri, kao i mislioci ostalih zemalja, trebaju ulagati odgovarajuće napore u oblasti humanističko-društvenih znanosti, napose u sferi međunarodnih odnosa, i nijansirati ih vlastitom kulturnom specifičnošću.

Uistinu, postoje mnoge sumnje u pogledu nužnosti postojanja jedne humanističke znanosti za sve kulture. Nužnost nastajanja humanističkih znanosti u skladu sa specifičnim svjetonazorom svakoga društva i već prema tome kako svaka škola mišljenja motri na čovjeka vodi ka različitim ograncima humanističkih znanosti. Nema sumnje da islamsko društvo i svjetopogled u čijem je središtu tevhid treba na temelju svoga specifičnog humanizma uspostaviti humanističke znanosti koje će odgovarati tom svjetopogledu. U tom kontekstu nužno je poznavanje suštine i temelja rasprostranjenih humanističkih znanosti koje počivaju na zapadnim temeljima kao i promišljanje o načinu na koji su postavljeni temelji zapadnim humanističkim znanostima da bi se preispitao ispravan pravac kretanja ovom stazom. Glavni korak u tom pravcu jeste temeljito i sveobuhvatno poznavanje islamskoga svjetonazora i njegove uloge u temeljima i hipotezama rasprostranjenih humanih znanosti.

Na temelju ovoga, glavno ishodište smjera međunarodnih odnosa vodi porijeklo iz zapadnih iskustava o humanističkim znanostima i istraživanja specifičnih za ovaj milje. Do prije nekog vremena glavnina teorija o međunarodnim odnosima i mnoge ideologije, predstavljene s ciljem isprobavanja ovih teorija, nisu uopće razmatrale problematiku jedne od ozbiljnih, ključnih i bitnih varijabli pod imenom "religija" i sasvim olahko "religiju" su potisnuli ukraj. Na temelju rečenoga veoma optimistično zvuče riječi da su: sadašnje teorije u oblasti međunarodnih odnosa manjkave i nepotpune.

Nesumnjivo je da se ne može negirati uloga religije u međunarodnim odnosima. S druge strane, ova uloga nije jednostavna, kompaktna i jednostrana da bi se s lakoćom moglo pristupiti njezinu proučavanju. Religija sa svojim nebrojenim ulogama i religijskim institucijama raznovrsnog djelovanja pod svoj utjecaj stavlja mnogobrojne aspekte međunarodnih odnosa i to kroz veoma složene i različite pravce djelovanja i upravo ti različiti, složeni i višestrano utjecajni pravci proizvode akumulirane utjecaje koji djeluju na političko odlučivanje na međunarodnoj razini. I zasigurno da ona propisuje obavezujuća pravila u odlučivanju i "malih" i "velikih" na međunarodnoj ravni, čime

se proces usvajanja i donošenja odluka suočava s izazovima. Prema tome, ne može se jednostavno odbaciti uloga religije u međunarodnim odnosima.

U nastavku ćemo dati kratki pregled različitih utjecaja religije.

Religija, izvor zakonitosti

Bez sumnje, religija može biti i jeste izvor zakonitosti i mnogi politički dužnosnici upravo tako i motre na nju i u teorijama političke filozofije govore o religiji.

Religija, izvor normativnih vrijednosti

Normativne vrijednosti, nesporno, imaju povećanu ulogu u međunarodnim odnosima i religijske vrijednosti predstavljaju najuzvišenije normativne vrijednosti koje pod svoj utjecaj stavljaju sistem normi na globalnoj razini. Dakle, vrijednosti svjetskog poretka izložene su utjecaju religije.

Religija, faktor regionalnih konflikata

Povijest svjedoči da religijski konflikti u jednom posebnom regionu ili oko svetih mjesta veoma brzo mogu prerasti u međunarodni problem koji za posljedicu može imati zahtjev za azil u druge zemlje. Primjer je okupacija Palestine od strane cionističkog režima za koju je nađena povijesna isprika a koja je za posljedicu imala prinudni progon iz zavičaja velikog broja Palestinaca.

Uzajamni utjecaji religija

Moderna informacijska i komunikacijska tehnologija savremeni svijet preobratala je u "globalno selo" i nemoguće je u tom "selu" ne govoriti o ulozi i uzajamnom utjecaju nebeskih religija jedne na drugu.

Spiritualizam u formi novonastalih religijskih pokreta

Novi religijski pokreti NRMs (**New Religious Movements**), koji bi se mogli okarakterizirati kao jedan vid ponovnog povratka duhovnosti, premda usmjereni u pogrešnom pravcu, imaju utjecaja na međunarod-

nu scenu. Ovi pokreti s novim gnozama, zastupajući transnacionalno gledište, tragaju za "prijateljstvom" različitih naroda i zemalja i kroz aktivno djelovanje novopečenih sljedbenika u različitim regionima, osim što nebeske religije suočavaju s velikim izazovima, primjer su utjecaja religije, u jednoj generalnoj formi, na međunarodnoj sceni.

Generalna problematika društava s međunarodnim pristupom

Postoje i mnoga druga pitanja koja, htijući ne htijući, za sobom povlače i religiju. Kada se vode rasprave oko ljudskih prava, prava žene, napretka društva, organiziranja porodice, pobačaja i sl. tome, nemoguće je izostaviti religiju. Zanimljivo činjenicu da se jedan dio velesila nekim od pobrojanih pitanja koriste kao ciljanim sredstvom, ali u svakom slučaju religija ima mnogo toga kazati na rečene teme.

Religija, izvor individualnog i kolektivnog ponašanja ljudi

Turner (1991: 242–246) u konciznom objašnjenju o "šastvu religije" nudi na desetine različitih definicija i oprečnih stajališta koje su donekle izvedene iz literature koja se bavi društvenim znanostima. Kroz jedan funkcionalistički pristup, umjesto na šastvu religije, težište se može staviti na funkciju religije i kako ona djeluje te na ulogu koju ima u društvu. U tom slučaju treba se usredsrediti samo na ponašanje ljudi, a ne na filozofiju tog ponašanja.

S jedne strane, religija predstavlja jedan od izvora čovjekova svjetopogleda, te u skladu s tim djeluje na njegovo individualno i kolektivno ponašanje. S druge strane, religija je izvor iz kojeg istječe identitet ljudi tako da ona pruža ljudima, uprkos njihovoj različitoj etničkoj pripadnosti, osjećaj bliskosti i zajedništva s religijskim istomišljenicima, što u konačnici vodi k osjećaju uzajamne odgovornosti. To ujedno objašnjava i zašto su jednoreligijske zemlje manje izložene mogućnosti eventualnog rata (Henderson, 1997-98) i zašto konflikti s jednog mjesta, u kontekstu religijskih granica, mogu eskalirati na susjedne zemlje kao i na ostala mjesta diljem svijeta. Religija, isto tako, predstavlja veliki izvor zakonitosti u poduzimanju određenih koraka i djelovanja na državnoj razini, kao primjerice u sferi vanjske politike i ponašanja ostalih međunarodnih sudionika. Također, religija je povezana sa službenim institucijama sistema, gdje je ili ona sama aktivni međunarodni sudionik,

kao recimo katolička crkva ili obred hadždža, ili ima ulogu na unutarnjoj političkoj sceni, kao recimo u podršci ili protivljenju režimu, lobiranju za pristalice, te kreiranju politike.

Sve naprijed kazano govori da religija predstavlja bitan segment svjetskog poretka i međunarodnih odnosa koji je dosada bio zanemaren i kojem se nije pridavala potrebna pažnja.

O religiji i teorijama međunarodnih odnosa

U humanističko-društvenim znanostima teoretiziranje predstavlja jednu od bitnih oblasti. Formuliranje problematike, relevantne metode kao i relevantni i irelevantni kriteriji teorija zavise od načina njihova definiranja.

U definiranju teorija pojavile su se mnoge razlike na govornoj ravni čije uzroke, osim u razlikama između spoznajnih disciplina, treba tražiti i u razlikama spoznajnih pristupa. Prihvatanje pozitivističkog pristupa ne ide dalje od egzaktne spoznaje i zadržava se na opisivanju, dok prihvatanje racionalističkog pristupa tretira razum kao spoznajni izvor i bavi se objašnjavanjem. Na tragu ovoga, prihvatanje pristupa religiocentrizma pridodaje svojim spoznajnim izvorima i spoznaju otkrovenjem. U svakom slučaju, kada je riječ o humanističkim znanostima, teorija se može uzeti kao jedan spoznajni sistem koji sadrži zbir logičnih zbiljskih relevantnih sudova o nekoj problematici vezanoj za čovjeka i njegov život. Naravno, tema se treba obraditi kroz pristup utemeljen na zbilji, oslanjajući se na izvore religijske spoznaje i motreći na božanski fitret čovjekova bića koji jeste čovjekova zbilja, i u realizaciji ovoga cilja pristupiti njezinoj analizi, opisivanju i objašnjavanju.

Na religiju i međunarodne odnose a posebno na utjecaj religije u teorijama međunarodnih odnosa može se motriti iz nekoliko uglova:

1. Deduktivni pristup

Na temelju ovoga pristupa, religija obuhvata različite znanosti i znanja nužna čovjeku u koje se ubrajaju i međunarodni odnosi. Naravno, neki smatraju da ova sadržajna sfera u sebe uključuje sve znanosti s njihovim cjelovitostima i pojedinostima, dok se drugi ograničavaju samo na općenite principe svih znanosti sadržanih u religiji.

Na temelju prvog stajališta, da bi se s religijskog aspekta motrilo

na međunarodne odnose, potrebno je temeljito proučavanje religijskih tekstova, uz jedno otkroveljsko nadahnuće, kako bi se iz njih izveo zaključak koji se odnosi na znanost – predmet istraživanja, te kako bi se na temelju toga postavila struktura određene znanosti.

Drugo stajalište iz religijskih tekstova izvodi principe i općenite religijske postavke o međunarodnim odnosima, a na temelju otkroveljsko-deduktivnog pogleda te metodom dedukcije, definira pojedinačne slučajeve i saznanja. Ovo stajalište provijava u djelima ajetollaha Dževada Amolija (vidjeti: Ğawādī Āmolī, 1372: 78–82). Također, mogu se vidjeti djela u kojima se upravo na temelju ovog deduktivnog pristupa religijskim tekstovima i uz pomoć egzaktnih znanstvenih saznanja nastoji potvrditi istinitost religije islama (Tantāwī, Tafsīrol-ġawāher), koja se može nazvati “znanstvenom religijom”, i u kojoj se, koristeći se znanstvenim dostignućima drugih, ostvaruje spona između znanstvenih dostignuća egzaktnih znanosti i religije, što predstavlja odnos “sredstvo – cilj”.

Valorizacija ovoga gledišta

Prilikom analize deduktivnog pristupa treba valorizirati temelj njegove religiologije. Definicija religije koju nudi ovaj pristup da religija “predstavlja zbir nepromjenjivih zakona i propisa koji objašnjavaju čovjeka i svijet i njihovu uzajamnu povezanost” (Ğawādī Āmolī, 1372: 157) jeste enciklopedijski pogled na ulogu religije u odnosu na sve znanosti i spoznaje. Prema ovom gledištu, “religijske spoznaje uistinu objašnjavaju upravo nepromjenljive zakone i pravila za kojima tragaju različite znanosti” (Ğawādī Āmolī, 1372: 160). Enciklopedijska teorija nastoji pokazati da različite znanosti slijede religiju, štaviše da su sadržane u njoj.

Stječe se dojam da “prihvatanje stajališta da religija sadrži sva saznanja i znanosti potrebne čovjeku jeste manjkavost božanske mudrosti” (Bāqerī 1382: 699) i podjela poslova svijeta na poredak stvaranja (egzistencije) i poredak zakonodavstva (dužnosti) niti zakon niti razum ne mogu zamijeniti jedno drugo već se međusobno nadopunjuju. Ako prihvatimo da religija sadrži sve egzistencijalne zbilje, onda to u konačnici vodi k isključenju razuma i anuliranju božanske mudrosti u podjeli rada između razuma i zakona. Osim toga, kur’anski ajeti govore o “Knjizi jasnoj” (*Al-An‘ām*: 59), koja motri na Božije znanje zabilježeno u “Ploči pomno čuvanoj”, a ne na ono što je došlo u Kur’anu.

Analiziramo li znanstveni aspekt ovoga gledišta, i tu se može izdvojiti nekoliko karakteristika. Znanstveni rezultati preuzeti iz religijskih tekstova (uopćeni principi ili pojedinosti) do kojih se uglavnom dolazi metodom analize sadržaja ili komentiranja islamskih tekstova poprimaju vjersku i dogmatsku obojenost i zanemaruju promjene u egzaktnim znanostima i njihovu dinamiku a u skladu sa savremenim iskustvima. Ovaj dogmatizam u znanosti nesrazmjernan je s dinamičnošću i prijemljivošću za promjenama u egzaktnim naukama i sa znanstvenim napretkom.

S druge strane, pojava znanosti o religiji u ovom značenju predstavlja jednu vrstu retrogradne kretnje (Bāqerī, 1382:214) koja započinje sa znanstvenim rezultatima naučnika o kojima je ranije bilo riječi i koja religijsku bazu izvodi iz religijskih tekstova te i za dostignuća drugih podastire religijsku dokumentaciju. Na taj način znanost se stavlja na razinu kompilacije a znanstveni rezultati dokumentiraju se i zaodijevaju religijskim tekstovima. Valjano stajalište jeste da napredna znanost treba dovesti do rezultata, tj. nakon što je suočena s nepoznicama, treba ponuditi nova saznanja i savremena gledišta.

Sljedeća karakteristika jeste deduktivni pristup kao sredstvo na temelju kojeg se znanost koristi da bi potvrdila istinitost religije. Ovi napori da se religiji da relevantnost a na temelju znanstvenih hipoteza neutemeljeni su i bez osnova jer se nepromjenjivost religije ne može graditi na znanosti koja je promjenjiva i varijabilna. Znanstveni rezultati, čak i s navođenjem brojnih primjera, stalno su na poprištu promjena ili izvođenja parcijalnih ili uopćenih zaključaka iz znanstvene sfere. Na temelju rečenoga, promjena znanosti o religiji nema značenja (Bāqerī 1382: 215).

S racionalnog gledišta motreno, ovo gledište zahtijeva isključivanje čovjekovih razumskih potencijala i ograničavanje njegovih sposobnosti na zaključivanje na osnovu religijskih tekstova namjesto istraživanja o fenomenima svijeta u cilju njegove spoznaje (Bāqerī 1382: 219) . S tradicionalnog gledišta, pak, religijske analogije ne mogu se citirati iz islamskih tekstova jer se religija sama po sebi obavezuje da objasni sve znanstvene zbilje svijeta, principe i općenitosti tih zbilja, pa čak i principe i općenitosti humanističkih znanosti (Bāqerī 1382: 219).

2. Pristup popravljavanja i upotpunjavanja postojećih znanosti

Ovaj pristup kroz prizmu islamske misli razmatra odstranjivanje natruha i devijacija iz postojećih znanosti kao i onoga što je eventualno pridodano nekim njihovim segmentima. Na temelju ovoga, jedan od puteva za procjenu utjecaja koji religija ima u međunarodnim odnosima jeste njeno asimiliranje u postojeće teorije međunarodnih odnosa.

Kao primjer poslužiti će realistička teorija kao najutjecajnija u znanosti o međunarodnim odnosima koja se dosada temeljila na trima osnovnim hipotezama:

- a. cilj vanjskih politika država samo je akumuliranje moći i bogatstva;
- b. unutarnje djelovanje jedne države zbog postojanja sličnih motiva i ciljeva u međunarodnom poretku može se naći u nekoj crnoj kutiji i biti ignorirano;
- c. međunarodni poredak u potpunosti je haotičan i trusan i to je poredak "samopodržavanja".

Ove tri hipoteze realističke teorije iziskuju revidiranje jer je zane-marena uloga i važnost religije u crnoj kutiji; tj. ignorira se unutarnje ponašanje i djelovanje država.

Treba kazati da je religija imala i da ima poseban upliv na unutarnju politiku, a preko nje i veliki utjecaj na međunarodni poredak. Religija usmjerava političke dužnosnike, s jedne strane, a s druge predstavlja faktor upute za posebne politike ili faktor suprotstavljanja nekim drugim politikama. Također, ne smije se zanemariti uloga religije u nacionalnim pregovorima oko važnih pitanja kao i njen utjecaj u donošenju odluka u sferi vanjske politike oko uplitanja u unutarnji konflikt neke druge države. Religija, isto tako, ima ogroman utjecaj na javno mnijenje koje opet vrši pritisak u sferi međunarodnog odlučivanja. Prema tome, religija predstavlja osnovnu varijablu koja preko unutarnjeg sistema stavlja međunarodne odnose pod svoj utjecaj i stoga se ne može kazati da je prvi i jedini motiv vanjske politike slijeđenje moći i bogatstva.

Potpuno je jasno da vanjske politike i međunarodni poredak u sebi sadrže normativne obzire i određenja, mnogo principa i vrijednosti, od kojih su: norme, kriteriji, religijski principi i vrijednosti. Čak bilježimo brojne primjere ovih normi u međunarodnim zakonima o ratovanju i miru. Ove norme, mada u potpunosti zastupaju jednostrano zabrinjavajuće stajalište i mada se odnose na sasvim konkretne

slučajeve s imperijalističkom svrhom, ipak jačaju, i to posredstvom međunarodnih institucija i država, stvarajući tako pogodno tlo za traženje isprike pri uplitanju u unutrašnja pitanja drugih država, kao što su genocid, zloupotreba ljudskih prava i sl. Ako pogledamo na ljudska prava i problematiku prava ženā, ona se tretiraju s potpuno kršćanskog stajališta, uz to prožetog sekularizmom, što je veliki izazov u odnosu na islamski svjetopogled i dovodi do ozbiljnih neslaganja. Demokracija koja, primjerice, podržava Ameriku predstavlja se kao najprikladniji oblik vlasti i to stvara veliki izazov usljed razlikā između islamske demokracije utemeljene na Kur'anu i demokracije koja počiva na zapadnim temeljima.

Postoji mnogo primjera sličnih ovome. Promoviranje i širenje religijskih uvjerenja iz jedne zemlje u druge zemlje jača njen utjecaj na te zemlje i potencijalne zajedničke interese saveznikā, čime jača i utjecaj te zemlje u međunarodnom poretku. Tako, ustanovljavanje jednog sistema na međunarodnim standardima koji legaliziraju, i to veoma efikasno, svjetopogled jedne države, iznalaženjem isprikā za korake koje poduzima ta država, omogućavaju joj privilegiran položaj u međunarodnom poretku u odnosu na ostale zemlje. Ukoliko su kulturne privilegije praćene ekonomskom i vojnom moći, nesumnjivo je da će se pronaći isprika i za njeno uplitanje u unutrašnju politiku ostalih zemalja. Dijaspore razasute po raznim zemljama koja na etničkoj, nacionalnoj ili religijskoj razini ima zajedničku vezu s jednom posebnom zemljom ili grupom zemalja, predstavlja veliki i važan izvor moći za vanjsku politiku dotičnih zemalja. Čak i nadgledanje svetih mjesta ili drugih religijskih simbola predstavlja izvor moći. Religija je izvor koji priskrbljuje legalnost i može se iskoristiti za religioniziranje drugih. Etika, također, ima veliki utjecaj u ovom domenu da čak politički dužnosnici koji ne dijele ista etička stajališta ne žele da ih se okarakterizira kao nekoga ko je bacio moral pod noge zbog toga da ne bi bili potisnuti u stranu glasovima moralnih glasača.

Religija predstavlja jedan od glavnih elemenata svjetopogleda većine ljudi i ima velikog utjecaja na njihovo donošenje odlukā i načina na koji motre stvari. Ovaj samostalni faktor snažno utječe na ponašanje ljudi. Premda se ovaj segment može narušiti pod utjecajem medija i klase moćnika i izazvati promjene u svakodnevnom ponašanju, ipak se ne može zanemariti religija kao jedan izvor moći.

Prema tome, uloga religije ne može se minimizirati i ne može je

se motriti kao beznačajan izvor moći na ljestvici ostalih potencijalnih izvora. Kako mnogo religija može prožimati ostale međunarodne teorije kao, recimo, teoriju liberalizma, sve one predstavljaju zbir teorija koje su sebi stavile u zadatak nužnost uspostave međunarodnih institucija i normi s ciljem izgradnje globalne civilizacije koja će svima donijeti mir i prosperitet. Neki, kao Appleby (2000) i Gopin (2000) vodili su rasprave o tome da religijske norme mogu izbrisati razlike među kulturama i čak riješiti konflikte iz prošlosti. Većina religija predstavljaju komplicirane doktrine o kojima je izrečen veliki broj tefsira i različitih tumačenja. Pronalaženje zajedničkih vrijednosti na temelju kojih se mogu prevazići razlike te markiranje onih religijskih aspekata koji promoviraju mir, međusobno razumijevanje i saradnju – neke su od preporuka spomenutih autora.

Postojeće međunarodne norme djelomično su bazirane na religijskim osnovama. Međunarodni režimi na koje se motri kao na liberalne mogu u sadržaj svojih razmatranja uključiti i važnost religije u međunarodnoj politici. Naravno, ova teorija zahtijeva uklanjanje svih onih aspekata koji vode ka religijskom cijepanju.

Religija je snažan pokretač ratova. Religija, uz međunarodno uplitanje, bila je povezana s etničkim konfliktima (Fox 2002a), međunarodnim konfliktima (Henderson 1997, 1998), terorizmom (Rapoport 1984, 1988, 1990; Hofman 1995), genocidom (Fein 1990: 49) i etničkim čišćenjem (Oslander).

Religija potencijalno može biti sredstvo davanja legaliteta i može podržavati međunarodne režime i institucije, kao što jednako tako može biti faktor koji sprečava urušavanja tih režima.

Strukturalno stajalište ne stavlja naglasak na strukturu nego na proces. Strukturalna teorija tvrdi da je struktura međunarodne politike povezana s normama i metodama koje tumače realnost posredstvom sudionika u međunarodnim krugovima. Izbor totalitarnog sistema koji je u potpunosti suhoparan i nefleksibilan vodi zemlje koje su ga izabrale u pravcu teorije realista, dok izbor sistema uzajamne saradnje zemlje koje su ga izabrale približava značenju liberalizma.

Utilitaristi nastoje prihvatiti vladajuće paradigme društvenih znanosti iz prvih desetljeća XX st. i vjeruju da je religija u stanju transformiranja u jednu bespredmetnu stvar i oni nemaju nikakav drugi argument kada s utilitarističkog stajališta govore o utjecaju religije, premda je religija imala i ima utjecaja na međunarodne institucije.

U marksističkoj i ostalim teorijama inspiriranim njome uočavaju se brojne nekompatibilnosti s religijom jer sve ove teorije ekonomiju smatraju jedinim pokretačem politike i međunarodnih odnosa. Naravno, i ove teorije imaju potrebu da značenje međunarodnih odnosa na jedan prijemčiv način usklade s važnim faktorom religije. Marksisti, također, potvrđuju upliv religije, ali smatraju da je ona na zalasku. Nema sumnje da globalni ekonomski poredak nekim zemljama priskrbljuje veći interes nego ostalima i ukoliko se marksističko gledište s jednim umjerenijim pogledom sintetizira s religijom, može pomoći boljem razumijevanju ovog poretka.

Nacionalistički element dodatno argumentira prožimanje religije u teoriji o međunarodnim odnosima. Nacionalizam i etnicizam slične religiji i u političkoj filozofiji se tretiraju kao segment izvora legalizma. Osim toga, ovaj element utječe na svjetopogled lidera i naroda čiji su oni predvodnici te oblikuje i usmjerava identitetske relacije među ljudima na globalnoj razini. Nacionalizam se može smatrati i izvorom konflikata. On nadilazi granice te je, stoga, transnacionalan. Međutim, zanimljivo je da je nacionalizam i etnicizam, kao uostalom i religija, bio zanemaren u teorijama međunarodnih odnosa (Carment / James 1997 a, b). Ali, nakon što su se počeli pisati članci u međunarodnim časopisima o ovoj problematici u prvom desetljeću 90-ih, i zvanično je priznat utjecaj ovog faktora u međunarodnoj politici, i to je postalo jedno sasvim uobičajeno pitanje.

Neki znanstvenici, kao Anthony Smith (1999, 2000) nacionalizam su povezivali s religijom, budući da i jedna i druga kategorija imaju sličnosti: sadrže povijesti i mitove s elementima svetosti ili polusvetosti, ili neka od značenja individualnog požrtvovanja za kolektiv. Nećemo se baviti time da se neke odlike polusvetosti kod nacionalizma temelje na religijskim uvjerenjima. S druge strane, religijska uvjerenja većinom inspiriraju i oblikuju moderne i izdvojene nacionalne identitete. Pored toga, većinom postoji spoj između drevnih religijskih mitova i nekih oblika modernih nacionalnih mitova. Drugim riječima kazano, religija pod svoj utjecaj stavlja nacionalne mitove, a tamo gdje nije bilo religijskog utjecaja, nacionalni mitovi drevne tradicije "bojili" su vlastitim interpretacijama (Smith 1999: 349–350).

Dakle, identitet je veoma važan element moderne politike u međunarodnoj politici. I nacionalizam i religija predstavljaju dva bitna aspekta identiteta. Ljudi će prije pomoći nekome ko s njima dijeli

zajednički identitet. I države su, također, spremne sklopiti savez s onima koji im sličje i s kojima dijele zajednički povjesno-religijski i jezički udio. Veliki je broj huntingtonskih stajališta o sukobu civilizacija koji novu paradigmu međunarodnih odnosa grade na temelju ovakvih stajališta.

Identitet, bilo da predstavlja Huntingtonovu civilizacijsku formulu ili neke druge na etnicizmu, nacionalizmu ili religiji zasnovane formule, predstavlja važan aspekt svjetskog poretka, ali zasigurno nije paradigma takve snage kojom bi se tumačile sve međunarodne politike. Identitet kao i religija ima vlastiti utjecaj koji je tek jedan u nizu brojnih drugih utjecaja.

Sukobi unutar identitetskih grupacija predstavljaju sasvim uobičajeno dešavanje. Postojali su i postoje sukobi između talibana kao predstavnika ekstremnog religijskog stajališta s ostalim religioznim muslimanima. To je, zapravo, sukob između vehabijskog tumačenja religije i tumačenja ostatka muslimana, pripadnika različitih mezheba. Ovi sukobi ne izlaze izvan granica religijskih, etničkih, nacionalnih ili identitetsko-civilizacijskih sukoba.

Premda je u značenju realističke teorije moć na razini međunarodnog poretka dominantan faktor međunarodnih odnosa, ovakvo je stajalište nepotpuno. Međunarodni režimi i neke druge faktore, poput ekonomije, nacionalizma, etnicizma i religije, smatraju veoma utjecajnim u međunarodnim odnosima s tim da je religija dosada, bilo zbog nehata ili želje za tolerancijom, bila ignorirana.

Istraživanja u međunarodnim odnosima zahtijevaju njegovanje boljih varijabli u procjeni religije. Veoma mali broj istraživanja u oblasti međunarodnih odnosa koji su u obzir uzeli i varijablu religije sproveden je na temelju jednostavnih kriterija, kao npr. procjena kršenja prava jedne nacionalne manjine, a samo neki poput Foxa (1997, 1997a, b, 2000a, b, d, 2001c) uzeli su u obzir i neke kompliciranije kriterije. Mi, uistinu, imamo potrebu za stručnijim kriterijima kako bismo mogli predočiti kvalitet i način utjecaja religije na međunarodne odnose. Ovi se kriteriji ne mogu izvući iz srži dosadašnjih teorija o međunarodnim odnosima stoga što su one jedan veoma dug vremenski period zanemarile religiju.

Na temelju kazanoga, jedan od načina prevazilaženja sadašnje situacije koji, recimo, predlaže Fox jeste da se preispita cjelokupna književnost društvenih znanosti o religiji i da se to preispitivanje kreće u pravcu povratka međunarodnim teorijama. Premda nisu definirane granice između međunarodnih odnosa i unutarnje politike, to što se

društvene nauke koncentriraju na unutarnja dešavanja u jednoj zemlji ne predstavlja zapreku ovim traganjima.

Religijska legalnost i religijski svjetonazor veoma zamjetljivo djeluju na ponašanja liderā i ovi faktori, ukoliko su prisutni u narodu jedne države, mogu ograničiti ovlaštenja njena lidera.

Da li se lideri koji su religiozni drugačije suočavaju s nekim međunarodnim pitanjima, kakav je, primjerice, rat, u odnosu na one nereligiozne? Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, treba ustanoviti metod koji će objektivno procijeniti religioznost i uvjerenja svjetskih lidera. Primjera radi, da li više puta upotrijebljeni religijski sadržaji kao "Bog" ili "šejtan" mogu biti faktor procjene? Da li kao dobar kriterij može poslužiti odgovor koji pružaju javnome mnijenju ili parlamentu? Da li je svaki religijski obojeni istup jednog lidera uistinu pokazatelj njegove osobne religioznosti? Koliko li je ovakvih smišljenih istupa kako bi se privukli izborni krugovi.

Ako ovo motrimo na međunarodnoj sceni, da li se, primjera radi, upotreba religijskih termina, ako ih je izgovarao Sadam, sekularni irački diktator, može smatrati izrazom njegove religioznosti?

Kao prvo, veoma je složeno pristupiti kvantitativnoj analizi po pitanju utjecaja religioznosti liderā, i kao drugo, njena kompetentnost ograničit će se na jedno ograničeno područje. Ali, ovaj eksperiment polučit će više rezultata ukoliko se analizira utjecaj religioznosti stanovništva jedne zemlje na njeno ponašanje.

S jedne strane povezana varijabla: ponašanje zemlje u međunarodnoj sferi – pohranjeno je u bazi podataka. S druge strane, kriterije religioznosti stanovništva mnogih zemalja utvrdili su sociolozi čiji je cilj bio procjena religioznosti na individualnoj razini a koja se može iskoristiti za utvrđivanje kriterija religioznosti na razini zemlje.

Gary K. Leak (2002), radeći istraživanje o utjecaju religije na ekonomiju u cilju utvrđivanja središnjega kriterija religioznosti, sproveo je tri različite ankete u 59 zemalja. Chavez i Kaan (1992) i Chavez i ostali (1994) prikupili su varijable na osnovu kojih se procjenjuje da li jedna država treba imati jednu službenu religiju ili ne. Oni su sakupili 12 varijabli u cilju procjene postojanja različitih oblika religijskog zakonodavstva koje se odnose na 18 zemalja.¹

¹ Riječ je o slijedećim varijablama: državna moć u cilju uspostave vlasti u unutarnjim pitanjima crkve; državna nezavisnost koja se službeno veže za crkvu; državni segment

Baart i ostali (2001: 835-843) vršili su procjenu da li su religijska doktrina ili filozofija jedne države povezani s religijom ili ne. Ovi su podaci sada dostupni o svim zemljama, ali veliki problem predstavlja kako ih objediniti i pohraniti.

Postoje varijable s ciljem procjene religijske diskriminacije i religijskih sloboda u jednoj zemlji. Freedom House pripremio je jedan kriterij s 12 stavaka o vjerskim slobodama na temelju 81 zemlje.²

Baart i ostali (2001: 835–843) procjenjivali su ponašanja kršćanskih manjina u svijetu, ali su rezultati do kojih su došli ograničeni, budući da su skoncentrirani samo na kršćanske manjine. Oni pokazuju da se može sprovesti potpunije i bolje istraživanje na temelju kojeg bi se analiziralo ponašanje država na međunarodnoj sceni.

Henderson (1997–1998) pokazuje da zemlje s različitim religijskim doktrinama izražavaju veću spremnost za ulazak u rat. Istraživanja koja su sprovedeli Ellingsenova (2000), Rummel (1997) i Reynal-Querol (2000) pokazala su da religijska pluralnost u jednoj zemlji povećava eskalaciju etničkih sukoba. Minkenberg (2002) u jednom istraživanju o politici pobačaja došao je do rezultata da je “blijedo” prisustvo religije u jednoj zemlji povezano s liberalnom politikom pobačaja, odnosno da snažnije prisustvo religije ograničava politiku pobačaja. Chaves i Kaan (1992) došli su do rezultata da je slabije prisustvo religije u jednoj zemlji povezano s više državnih odredbi u pogledu religije. Hayesova (1995) je pokazala da utvrđivanje religijskog identiteta ili njegovo pomanjkanje utječe na individualne tendencije i ponašanja u odnosu na problematiku kao što je pobačaj, zapošljavanje ženā, smrtna kazna te podržavanje tradicijskih vrijednosti i religije u politici. Leak i Randall (1995) došli su do rezultata da religioznost utječe na tendencije prema totalitarizmu. Rezultati Karpova (2002) pokazali su kako protestanti u Americi i Poljskoj ispoljavaju više prijemčivosti za liberalizam negoli za kršćanstvo. Djupe (2000) ispoljeno religijsko požrtvovanje povezuje

religijskih pitanja; čuvanje državnih položaja za religijske lidere; potvrđivanje ili državno imenovanje crkvenih liderā; direktno finansiranje plaća crkvenih uposlenika od strane države; porezi koji se odnose na crkvu; službeno zakonsko priznavanje ili davanje povlastica nekim posebnim crkvama od strane države; direktna uplata države za troškove crkava; osiguravanje finansija ili uplata novčanih iznosa crkvama od strane države na ime pomoći nekim posebnim službama; garancije države za religijske obrazovne institucije te oslobađanje od poreza na prihode i finansije crkve.

² www.freedomcourse.org/religion.

s pristajanjem uz partizane, a prisustvo religijskih institucija s brojem njihovih zagovornika. Miller (1996) je zaključio da religijski pravac kojem pripada pojedinac utječe na ponašanje i sklonosti te osobe u odnosu na etička pitanja, način života i podnošenje različitosti. Ebaugh i Helen (1978), Jelen (1984), Harris i Mills (1985), Scheepers i Van Der Silk (1998) i Woodrum (1988) došli su do rezultata da, kada se obrazovanje i prihodi stave pod kontrolu, da su religijski konflikti najsnažniji predskazatelji ponašanja i etičkih tendencija. Cunradi i ostali (2002) pokazali su da prisustvo religije utječe na smanjivanje individualnih nereda. Nielson i Fultz (1995) ukazali su na činjenicu da je manja mogućnost da osoba koja religiju samu po sebi uzme kao jedan cilj a ne kao sredstvo dosezanja nekih drugih ciljeva učestvuje u sukobima vezanim za društvenu problematiku.

Svi gornji navodi primjer su postojećih socioloških istraživanja i sasvim su dovoljan pokazatelj utjecaja religije na individualnoj razini. Ova istraživanja, također, pokazuju da će kvantitativna istraživanja u međunarodnoj sferi pronaći vezu između religije i ponašanja međunarodnih sudionika i aktivista.

Valorizacija ovoga gledišta

Ovaj metod u nekim aspektima i uz malo tolerancije mogao bi se predstaviti kao metod izbora budući da je znatan broj autora sproveo analize i istraživanja prema ovome metodu, ali najvažniji nedostatak takvog pristupa jeste mogućnost ignoriranja jedinstva i cjelovitosti znanstvenih teorija, kategorija koje se očituju kroz hipoteze, metode i znanstvene rezultate. Zanimarivanje ovog jedinstva i cjepljanje znanstvenih teorija nije u skladu s islamom i pridodavanje njima slučajeva na temelju izvadaka iz islamskih tekstova koji bi ih potvrdili i upotpunili, izaziva nekoliko problema:

Pojava neusklađenih nizova

Znanstvene teorije pozivaju se na određene filozofske, kulturne i idejne hipoteze i njihov je utjecaj u izvjesnoj mjeri zamjetljiv u različitim konstrukcijama ovih teorija. Nastojanje da se konstrukcije teorijā poprave i pročiste i da im se pridodaju elementi iz islamske misli, ukoliko se ne vodi računa o usaglašavanju ili neusaglašavanju temeljā islamske misli s postavkama teorija, za rezultat će imati međusobno prisajedi-

njene neusklađene spoznajne segmente. Ovakvi pristupi nazivaju se eklektičkim i nose negativno značenje (Bāqerī 1382: 244). Primjer ovih neusklađenosti zapaža se u mišljenju Muhammeda Naquib al-Attasa (1979). On naglašava razliku između islamske (istinitost) i zapadne (realizam) epistemologije. On svoje tvrdnje argumentira mogućnošću neusklađenosti suda u odnosu na realitet jednog fenomena s istinitošću tog fenomena (neusklađenost saznanja genetičkog inženjeringa o čovjeku sa zbiljom čovjeka u islamu); i drugo, pokvarenost i izopačenost vještačka su realnost čovjeka. Ova interpretacija sadrži epistemološka i ontološka značenja istinitosti. S aspekta ontološke istinitosti moguće je da jedna postojeća situacija ili postojeći realitet bude daleko (neispravan) od istinitosti, ali s epistemološkog aspekta može se donijeti ispravan (tačan) sud o toj postojećoj situaciji. Kao primjer navest ćemo da je ubistvo poslanika gnusno, neispravno i daleko od istine (ontološko značenje istine), ali ovaj sud da je: neko ubio Božijeg poslanika posjeduje istinitost, motreno s epistemološkog stajališta jer je u skladu s realnošću.

S druge strane, i u epistemologiji mogu se uzeti u obzir fragmentarni i cjeloviti nivoi. Neispravnost jednog spoznajnog niza nije zapreka ispravnost, jednog njegova segmenta.³

Vještačko prilagođavanje

Pod ovim se podrazumijeva da prilagođavanje jednog ajeta ili predaje nekoj bitnoj temi koju razmatra jedna teorija prenosi u ajet ili predaju rečena značenja i interpretacije koje ne mogu biti upotrijebljene (Bāqerī 1382: 246).

Lažni osjećaj nepotrebnosti

Kada jedna jezgrovita i sažeta tema iz religijskih tekstova nađe mjesto uz detaljna i iscrpna saznanja do kojih su došle znanstvene teorije, u nama se javlja lažni osjećaj nepotrebnosti, o čemu je govoreno i u islamu. Ovaj osjećaj stoga se naziva lažnim jer se smatra da kratak i sažet govor ne može dovesti do preciznih i detaljnih informacija čemu teži znanost. U svakom slučaju, on stišava naše mentalne nedoumice (Bāqerī 1382: 247).

³ Neispravnost cjelovitosti genetičkog inženjeringa u pogledu čovjeka nije zapreka ispravnosti njegovih fragmenata i sudova izvedenih iz toga.

Slabost islama

Pristup popravljanja i upotpunjavanja postojećih znanosti vodi k određenoj površnosti, kada je riječ o sređivanju obrazovnih sadržaja u kojima se jedne pored drugih tretiraju različite teme znanstvenih teorija i sadržaji preuzeti iz ajeta i predaja. Ova površnost u ustrojavanju sadržaja, uzimajući u obzir tri prethodna problema, vodi ka neuočljivom predstavljanju religije i religijskih tekstova jer se kod čitatelja stvara predodžba da se religijski tekstovi zadovoljavaju kratkim i jezgrovitim aluzijama, dok znanstvenici i znanstvene teorije nude detaljne i brojne informacije o istim temama (Bāqerī 1382: 248).

Konstituirajući pristup

Kod ovoga pristupa, znanost o religiji, poput svakog drugog znanstvenog napora, treba se formirati u ozračju nadahnjujuće snage svojih vlastitih hipoteza, s jedne strane, a s druge u “metežu” egzaktnih napora (Bāqerī 1382: 250).

Na osnovu ovog pristupa, formiranje humanističkih znanosti s islamskim pristupom i međunarodnim odnosima u svjetlu religije – tema koju tretira ovaj rad – predstavlja zalog da se jedan segment islamske misli može motriti s aspekta metafizičke pozadine istraživanju u sferi humanističkih znanosti. Uzimajući u obzir duboko prodiranje metafizičke pozadine na različitim razinama širenja znanstvene teorije, ta se teorija samim njenim nazivom može dovesti u vezu s njenom metafizičkom pozadinom. U slučaju kada islamska misao može na sebe preuzeti obavezu takvog dubokog prodiranja u procesu formiranja smjera ili smjerova humanističkih znanosti zbog upravo tog prodora u sadržaj ovih znanosti, one se mogu dovesti u suodnos s islamskom komponentom i može se govoriti o humanističkim znanostima s islamskim pristupom.

Znanost o religiji motrena u ovom kontekstu imat će cjelovitu egzistenciju na taj način da se religijska naučavanja mogu motriti na hipotetičkoj ravni i tada, inspirirajući se njima, dolazi do hipotetiziranja o psihološkoj ili društvenoj problematici te je sasvim prirodno da se između ovih hipoteza i religijskih naučavanja uspostavlja srazmjernost i usklađenost.

Nakon formiranja hipoteza slijedi egzaktno eksperimentiranje i ukoliko se sakupi dovoljno dokaza, može se govoriti o egzaktnim

znanstvenim saznanjima. Ova su saznanja znanstvena jer se do njih došlo eksperimentom; ona su i religijska jer su obojena religijskim hipotezama; njihova je struktura cjelovita i nedjeljiva i, konačno, ne može ih se optužiti da su religiju podvrgnuli eksperimentu jer ono što se poluča eksperimentom jesu “naše hipoteze” koje su inspirirane religijskim idejama a ne same religijske ideje. Neke od ovih naših hipoteza mogu biti pogrešne a neke mogu biti potpomognute dokazima (Bāqerī 1382: 250–251).

Ovaj pristup temelji se na “teoriji o selektivnom govoru” u religiji prema kojoj “religija ne pojašnjava sve egzistencijalne zbilje, ali se i ne ograničava samo na jezik znanosti i ljudskih saznanja. Religija, ovako shvaćena, selektira govor; govori svojim posebnim jezikom; ne govori o svemu, ali se i ne suzdržava od svakog govora” (Bāqerī 1382: 150).

U teoriji o selektivnom govoru govori se o jednoj određenoj sferi religije pri čemu se uzimaju u obzir nezavisni identitet religije i religijska spoznaja. Religija na sebe ne preuzima obavezu pojašnjenja svakoga govora niti koncepta svake spoznaje nego ima određeni način govorenja. Allame Tabatabai smatra da je “objašnjenje za svaku stvar” uopćeni kur’anski atribut, a da se pod izrazom “svaka stvar” podrazumijeva “sve ono što je povratak k upućivanju” (Tabātabāyī svezak 24: 235). Emin Houli u *Islamskoj enciklopediji* iznosi stajalište da je “glavna problematika Kur’ana konceptiranje pitanjā vjerovanja i religije a da problematika koja je izvan toga ne potpada pod ciljeve i poruku Kur’ana. Poslanici nisu došli zato da bi objašnjavali pitanja do kojih se može doći razumskom spoznajom (Eyāzī 1375: 165).

Zagovornici ovog stajališta smatraju da svaka znanost počiva na jednom lancu ne-znanstvenih hipoteza koje ne moraju nužno biti egzaktna. Sve postojeće znanosti vode porijeklo iz zasebnih filozofskih gledišta. Prema tome, mi možemo, oslanjajući se na sudove preuzete iz religije, ustrojiti znanost koja će biti religijska i na temelju toga postavljati teorije u raznim znanostima i usmjeravati ih k eksperimentiranju.

Prema tome, proces formiranja humanističkih znanosti s islamskim pristupom zamisliv je samo ukoliko se metafizičke pozadine preuzete iz islamske misli primijene na različitim razinama znanstvene aktivnosti; to je upravo proces na tragu kojeg su formirane savremene humanističke znanosti. Jedina razlika jeste u vrsti metafizičke pozadine koja utječe na sadržaj ovoga procesa (Bāqerī 1382: 251).

U svakom slučaju, na osnovu ovoga pristupa govoriti o humanistič-

kim znanostima utemeljenim na islamskom pristupu i u tom kontekstu o međunarodnim odnosima s islamskim pristupom prihvatljivo je ako se segment islamske misli motri na razini metafizičke pozadine istraživanju humanističkih znanosti i međunarodnih odnosa. Islamska misao treba proizvesti utjecaj u sferama kao: “Odabir problematike” za dobrobit islamskog društva i čovječanstva; “Izbor sadržaja, modela i uzoraka u cilju razumijevanja problematike i njezina tumačenja”; “Plan istraživanja koji bi sadržavao način objašnjavanja, hipoteze i odgovarajući istraživački metod”; “Vršenje promatranja i izvođenje eksperimenta”; “Prognoziranje i tumačenje problema”; “Izbor između konkurentskih teorija” i, konačno, “Praktična primjena znanstvenih rezultata”.

U tom slučaju, te znanosti polučit će znanja u skladu s islamskom misli. Ako islamska misao bude u mogućnosti ostvariti upravo takav duboki prodor u tok formiranja smjera ili smjerova humanističkih znanosti, tada se može govoriti o humanističkim znanostima s islamskim pristupom.

Drugim riječima, treba se poslužiti kognitivnom i religiologijskom pozadinom kako bi se moglo govoriti o znanosti o religiji, odnosno, o “islamskim humanističkim znanostima” i kada je o ovom radu riječ, o “međunarodnim odnosima s islamskim pristupom”. Zsigurno da svaki oblik znanosti ne može govoriti o znanosti o religiji. Npr., na temeljima “pozitivizma” ne može se nikada govoriti o znanosti o religiji. Osobine znanosti s pozitivističkog aspekta jesu “krajnje egzaktno opažanje” i raščlanjivanje razine opažanja i kompilacija iz teorijske i razine prosudbe. Raščlanjivanje između dviju razina: otkrića i prosudbe na temelju je “Reichenbachova” (1938) raščlanjivanja koji je koncipirao preduvjete da bi se moglo govoriti o utjecaju kategorija, kao što je religija na razini znanstvenog otkrića. Međutim, na razini prosudbe ne treba govoriti o religioznosti ili nereligioznosti znanosti. Istina je to da se ne može razgraničiti opažanje i teorija. Čak i kada je riječ o realnim stvarima, i one su prenapučene teorijama i hipotezama. Thomas Koen (1970) vjeruje da se postojanjem određenih hipoteza svijet motri na jedan poseban način i da se njihovom transformacijom i na predmete motrenja gleda jednim drugačijim pogledom.

S druge strane, neprihvatljivo je potvrđivanje ili opovrgavanje teorije na temelju opažanja, eksperimenta i egzaktnih realiteta jer se tu upliću i različite vrste hipoteza u prilog njenu potvrđivanju ili opovrgavanju. Tu su, također, upleteni i metafizički elementi koji su veoma udaljeni

od sfere motrenja. Kod Jürgena Habermasa (1971) znanost i metafizika i znanost i vrijednost tako su isprepleteni da ih je nemoguće raščlaniti. Čak je i sama kategorija znanosti na razini humanističko-kulturnog fenomena i u skladu s tim poput ostalih humanističko-kulturnih fenomena, uronjena je u vrijednosti. Znanstvena aktivnost naučnika nalazi se pod utjecajem paradigmatičkih obrazaca. U svakom znanstvenom paradigmatičkom obrascu prepoznaju se različite vrednosne prosudbe. Čak i odabir između različitih teorija koje konkuriraju jedna drugoj zahtijeva vrednosnu prosudbu. Ova prosudba oblikuje se na temelju znanstvenog motrenja jer i teorijsko motrenje, u konačnici, slijedi znanstvene interese. Pitanja, kao “smanjeni troškovi” ili “osiguranje moći i dominacije jedne zemlje” – neka su od pitanja koja mogu utjecati na pravac znanstvene aktivnosti naučnika.

Neki su vrijednostima dali posebno mjesto u znanosti i govorili o znanostima “vrednovanja”, “metodologije ili poznavanja metoda” i “teorije ili egzaktnih tvrdnji” (Laudan, 1980) neki drugi govorili su o četirima razinama znanosti (Goldman 1983) i uz dvije “pojavljivanje” i “traganje” aktualizirali su još dvije razine: “opit” i “odlučivanje” (Hoyningen Huene 1987).

Čak spoznajne vrijednosti i epistemologija u slučajevima pitanja “unutarnjeg sklada”, “preciznosti u predviđanju”, “više jednostavnosti na prvi pogled”, i također ne-spoznajnim vrijednostima kao “znanstvene koristi” – povezane su s kodeksom i običajima raširenim među istraživačima i znanstvenicima. Ono što je važnije jeste da neki smatraju da se metafizičke tvrdnje ne mogu opovrgnuti egzaktnim dokazima (Popper 1952), tj. ne može se kazati da je metafizičko gledište odbačeno i opovrgnuto posredstvom egzaktnih dokaza. Metafizičke tvrdnje treba potvrditi ili opovrgnuti na jedan drugačiji način, kao recimo racionalnim argumentom. Vote Kinz (1958) smatra da su metafizičke tvrdnje cjelovite i stoga ne podliježu opitu i ne mogu se potvrditi niti opovrgnuti egzaktnim putem. Ali, treba biti oprezan, smatra Kinz, i ne zapostaviti utjecaj egzaktnih aspekata znanstvenih teorija na njihove metafizičke aspekte. Moguće je da se ovaj utjecaj očituje u obliku revizije nekih metafizičkih postavki, ili generalno uzev, da savremene hipoteze zauzmu mjesto ranijim hipotezama.

Ukratko rečeno, vrsta religijskog pogleda daruje čovjeku, svijetu i spoznaji jedan određeni idejni stil u čijem se ozračju na jedan poseban način razumijevaju sva opažanja i podvrgavaju tumačenju. Davanje

prednosti religijskom sistemu vrijednosti osigurava preduvjete za promišljanje o posebnim religijskim prioritetima i pravilima, što će opažanjima i znanstvenim aktivnostima dati više značaja negoli vrijednostima.

U humanističkim znanostima s islamskim pristupom religija i vjerska uvjerenja motre se na razini otkrovenja i stoga su čisti od opovrgavanja. Sudovi preuzeti iz religije koriste se na razini znanstvenih hipoteza. Islamski znanstvenik, inspirirajući se religijskim hipotezama, pristupa postavljanju znanstvenih tezā. Ako bi znanstvene teze bile opovrgnute, to nema veze sa samim religijskim hipotezama, jer egzaktno opovrgavanje tezā ne znači egzaktno opovrgavanje hipoteza. U principu, hipoteze nemaju egzaktnu formu da bi ih se moglo odbaciti ili potvrditi na temelju eksperimenta.

Religija sadrži suštinske egzistencijalne zbilje i pruža odgovor na suštinske i sveobuhvatne čovjekove potrebe. Svijet stvaranja i božanski Vjerezakon – Šerijat ili drugim riječima, i Knjiga stvaranja i Knjiga zakonodavstva, imaju jednak sadržaj. Jedina razlika među njima jeste u “jeziku pisanja”. U principu, religija pojašnjava nepromjenjive principe definirajući suštinu i identitet čovjeka i svijeta i njihov međusobni odnos i kvalitet čovjekove spoznaje u svijetu stvaranja. Religija nije indiferentna spram cjelokupnih spoznaja i znanosti. “Uzimanje religijskih hipoteza” u svim, kako prirodnim tako i humanističkim znanostima, “tumačenje pojavā” u okviru religijskog svjetonazora, “utjecaj religije na razini primjene znanstvenih rezultata” i usmjeravanje pažnje na činjenicu da nas istraživanje sve više i više približava Bogu, samo su neki od religijskih utjecaja.

Da dodatno pojasnimo: Bog u poretku stvaranja govori u sferi “onoga što jeste”, a u poretku zakonodavstva u sferi “onoga što treba”. Čovjekov razum u poretku stvaranja poseže za istraživanjem u sferi bitka i na tom putu religija je pomagač u njegovu zakonodavnom poretku. Religija čovjeka uz pomoć njegova razuma dovodi do konačnoga cilja, a to je “vlastito izabrana potpunost”. Razum i religija međusobno se nadopunjuju. Razum se na području znanosti tretira kao izvor ljudske spoznaje, a u odnosu na razumijevanje i poimanje božanske upute u formi Šerijata, razumijeva se kao sredstvo ljudske spoznaje.

Glavna poruka religije jeste upućivanje čovjeka u pravcu Stvoritelja slavljenog. Drugim riječima, “božansko očitovanje Boga čovjeku”, “korekcija njegova pogleda u odnosu na dunjaluk”, “uređivanje njegova

ponašanja prema sebi, Bogu, drugim ljudima i svijetu”, “definiranje njegove pozicije u poretku stvaranja”, “objašnjenje odnosa između života na ovom i života na onom svijetu”, “posebne individualne i kolektivne upute o slijeđenju Božijeg puta” i konačno, “približavanje čovjeka Njegovu predvorju” – neke su od posebnih religijskih dužnosti čije se poruke ne mogu čuti ni na jednom drugom mjestu.

Temeljna naučavanja religije razmatraju se kao hipoteze znanosti. Muslimanski znanstvenik, oslanjajući se na ove hipoteze o svijetu, čovjeku, realnosti i znanosti o realnosti i crpeći inspiraciju iz njih, prikuplja teze o problematici, predmetu njegova istraživanja; teze koje su crpljene iz religijskih naučavanja, s jedne strane, te su stoga religijske, a s druge strane, one su plod znanstvenikovih umskih napora te su stoga znanstvene. Ukoliko ove teze u sferi eksperimenta i primjene pokažu sposobnost vlastitoga objašnjenja, predviđanja i kontrole, onda će to predstavljati religijsku znanost, a ako ne, one neće imati snagu da oslabe religiju. Religija se na osnovu svoga selektivnog govora obavezala da jasno objasni temeljna naučavanja o svijetu, čovjeku, spoznaji, realitetima, kao i pravila i kriterije koji osiguravaju dobar, sretan i human život. Spoj između znanosti i religije tako je koncipiran da se temeljna religijska naučavanja razmatraju kao znanstvene hipoteze. Znanstvenik u oblasti humanističkih znanosti, oslanjajući se na ove hipoteze i crpeći inspiraciju iz njih, priprema teze koje se odnose na predmet njegova proučavanja i potom ih tumači u okviru islamskoga svjetonazora. Rezultate do kojih je došao stavlja u službu čovječanstva i ispunjavanje individualnih i društvenih potreba.

Religioznost nauke ima značenje da znanstvena teorija ima religijsku obojenost. Ta je obojenost polučena iz hipoteza ukorijenjenih u religijskim naučavanjima. Ta se obojenost uočava kroz tumačenje fenomenā u okvirima božanskoga svjetonazora. Njen se utjecaj, također, ogleda kroz usmjeravanje znanstvenih rezultata i njihove primjene. Važno je napomenuti da empirijskim dokazima “ne blijedi” ova religijska obojenost postavki ili teorija budući da empirijski dokazi nemaju prolaz u sferu religije. S druge strane, za razliku od Reisenbachova mišljenja, utjecaj religijskih hipoteza ne može se ograničiti samo na razinu otkrovenja i teorijskih kompilacija, nego one imaju snažno i ozbiljno prisustvo i na razini prosudbe. Humanističke znanosti bit će islamske onda kada religijske spoznaje o svijetu, čovjeku i sl. budu motrene na razini hipoteza i kada u ozračju takvog svjetopogleda budu crpile

određene sadržaje, teorije, modele predstavljanja u okviru kojih bi se tumačili fenomeni i uspostavljala znanstvena teorija čiji bi se rezultati koristili u cilju napretka ljudske spoznaje i služenja ljudskome rodu. Teze koje tretiraju psihološku, društvenu, kulturnu problematiku, jednom riječju humanističke fenomene, a koje su inspirirane islamskim svjetopogledom, pomoći će znanstveniku u humanističkim znanostima u uspostavi teorija o oblicima ljudskog ponašanja.

Veoma je važno istaknuti da sve postojeće teorije zapadnih humanističkih znanosti u oblastima ontologije, antropologije, epistemologije, metodologije i sl. imaju jasnu ili prikrivenu vezu s ne-znanstvenim izvorima ili, kako je formulirano u ovome radu, s metafizičkim i izvanprirodnim hipotezama. Da bi se uspostavile islamske humanističke znanosti, religija – kao jedna spoznaja koja prethodi znanosti – treba predstavljati izvor inspiracije za sadržaje, teorije, modele i način prezentiranja i tumačenja ljudskih fenomena. Drugim riječima, sve kasnije znanosti koje se kreću u islamskom okviru i koje su usklađene s islamskim sadržajima i stajalištem ili s religijskim svjetopogledom jesu islamske. Vođenje računa o konačnim ciljevima na stazi spoznaje Boga, te pažnja spram znanstvenih djela na putu zadovoljavanja legalnih individualnih i društvenih potreba islamskoga društva i, generalno uzev, služenje ljudskome rodu, predstavljat će jedan ozbiljan segment utjecaja religije na humanističke znanosti.

Zaključak

Međunarodni odnosi, kao jedan od znanstvenih smjerova, nema drugog puta osim poklanjanja pažnje religiji u različitim formama. U slučaju službenog priznavanja ovog istraživanja, literatura ovoga smjera, uz jedan novi pogled, doživjet će uočljiviju transformaciju i napredak. Službeno priznavanje religije u komparativnoj međunarodnoj politici, isto kao što je to bio slučaj sa etnicizmom i identitetom, pokazatelj je njezina ozbiljnoga utjecaja.

Ali, pred znanstvenike se postavljaju mnoga pitanja, kao: kako vrednovati religiju na međunarodnoj sceni – pitanje veoma prosto na koje nije nimalo jednostavno odgovoriti. Na koji način da vrjednujemo religiju? Hoće li vrednovanje biti kvantitativno ili kvalitativno? Kako da povučemo jasnu liniju razgraničenja između onoga što je religijsko i onoga što nije religijsko i da na osnovu toga kriterija nešto predstavimo?

Kako je moguće realno i nedvojbeno proučavati neku oblast (religiju), a na temelju velikog broja tumačenja? Čak i u društveno-humanističkim znanostima postoji ova nedoumica kako se uz jednu tematiku, koja je po svojoj suštini jednostavna, mogu dati složene i komplicirane informacije a koje mogu polučiti rezultat u ponašanju ljudskog roda? Na koji način provesti odgovarajuće re-definiranje u kojem znanost neće sagorjeti religiju i obratno, i u kojem će razum i religija pokazati put ljudskoga savršenstva? Zasigurno da pitanja poput ovih neće pružiti potpune, valjane i konačne odgovore. Slojevitost ljudskoga bića, ljudska psiha, čovjekov duh, njegova slobodna volja, njegova informiranost i saznanja o pitanjima ili njegova ne-informiranost... sve to čini da nema temeljnoga odgovora na gore postavljena pitanja.

Ova je problematika slična pitanju o čovjekovu savršenstvu koje svaka religija prenosi na svoj način. Konačan i potpun odgovor na to pitanje ne može se dobiti, ali je nesumnjivo da je istraživanje u spomenutoj oblasti i potvrđivanje ili odsustvo potvrđivanja na ovu temu samo za sebe nagrada koja će obradovati istraživače koji se njome bave. Postavljanje ovih pitanja u međunarodnoj sferi i njihov odnos s religijom, kao i utjecaj i uloga religije na ta pitanja, zahtijeva opsežna istraživanja čija će realizacija omogućiti znanstvenicima bolje razumijevanje međunarodnih odnosa.

U razmatranju ovih pitanja nužno je ukazati na sljedeće:

- a. uzdržavanje od posebnih sudova utemeljenih na posebnim idejnim okvirima koji teorijski temelj analiza udaljavaju od znanstvenosti i znanstvene nepristrasnosti;
- b. uzdržavanje od predrasuda i zauzimanja posebnih političkih kurseva;
- c. udaljavanje od nerealnog motrenja važnih događaja koji su se u povijesti vezali uz ime islama, kao što su: islamska revolucija u Iranu, libanski Hezbollah, Hamas u Palestini, Islamsko buđenje na Bliskom istoku i u Africi...;
- d. nužnost potpunog sagledavanja povijesnog dešavanja i islamskih teorijskih temelja u cilju pravilnog i iscrpnog bavljenja temom.

Zapadni znanstvenici nastojali su humanističke znanosti učvrstiti na vlastitim filozofskim temeljima i u tome su i uspjeli. Kada se govori o

“međunarodnim odnosima i religiji”, trebamo antropologiju, kosmologiju, metodologiju, ontologiju i epistemologiju temeljiti na islamskom svjetopogledu i sadašnje humanističke znanosti vrednovati kroz prizmu ovog svjetopogleda.

Četiri generalne značajke koje smo gore naveli mogu se uzeti kao metafizičke hipoteze koje će utjecati na humanističke znanosti i međunarodne odnose i koje će otvoriti mogućnost humanističkim znanostima s islamskim pristupom. U tom slučaju, cilj stjecanja znanja bit će božanski a znanstvene aktivnosti razumijevat će se kao segment religijskih aktivnosti što će čovjeka približiti Bogu, a time će se ostvariti i konačni čovjekov cilj, a to je “upotpunjavanje po vlastitome izboru” i dosezanje “božanske bliskosti”. Osim toga, znanstvena primjena rezultata te znanosti bit će usmjerena ka dobrobiti čovječanstva i materijalno-duhovnim interesima islamskoga društva.

Također, treba istaknuti da ovo usmjeravanje treba početi od osnovne škole i nastaviti se tokom kasnijeg školovanja kroz udžbenike muslimanskih učenika a i odnos njihovih nastavnika.

Predavanja iz islamskih znanosti trebaju se obrazovati uvažavajući četiri gore navedene opaske, tj. s islamskoga aspekta i u okviru islamskoga svjetonazora te kroz prizmu islamske metafizike redefinirati znanstvene teorije kako bi se islamsko ustrojstvo uspostavilo u islamskome društvu. U tom smislu čini se nužnim posvetiti se “filozofiji znanosti”, budući da četiri gornje značajke treba razmatrati u kontekstu filozofije znanosti.

Želimo li sumirati temu “međunarodni odnosi i religija”, nužno je kazati da se savremene humanističke znanosti trebaju “reinterpretirati” u okviru islamskoga svjetonazora kroz četiri osnovne središnjice: “islamsku ontologiju”, “islamsku epistemologiju”, “islamsku metodologiju” i “islamsku antropologiju”.

Pri reviziji ovih znanosti treba izbjegavati dva ekstremna stajališta:

- a. stajalište utemeljeno na stavu o apsolutnoj neučinkovitosti svake vrste ljudskoga znanstvenog dostignuća u svim njegovim aspektima;
- b. stajalište utemeljeno na pretjeranom apsolutnom prihvatanju znanosti drugih društava u svim njenim aspektima.

Ispravno stajalište naglašava korištenje znanosti i ljudskih znanstvenih dostignuća koja počivaju na reviziji njihovih temelja i “reinterpretaciji” znanstvenih teorija u okvirima islamskoga svjetopogleda tako da

ove reinterpretacije dovedu do proizvodnje autohtonih znanosti koje će biti u harmoniji s islamskim spoznajnim temeljima i vrijednostima i u skladu s ishodištem društva koje počiva na tevhidu i potrebama čovjeka po islamskim mjerilima i u društvu islamskih vrednota ♦

S perzijskog prevela: Mubina Moker

A Contribution to The Theory of International Relations and Religion

Mohammad Ali Barzanooni

University professor, Director of the "Ibn Sina" Research Institute, Sarajevo

Summary

International relations as an area of scholarly research inescapably study religion in very different forms. As for the formal recognition of such research, sources in the field have gone through a visible transformation and progress, with a new outlook. The official recognition of religion in comparative international politics, as the case was with ethnicity and identity, is an indicator of its profound influence.

How should we evaluate religion? Will the evaluation be qualitative or quantitative? How does one draw a clear line between what is religious and what is not, and how to present something on the basis of such criteria? How is it possible to study an area (religion) realistically and unequivocally, on the basis of a large number of interpretations? Even in social studies and humanities, there is this dilemma, how can a topic, simple in its essence, be presented in connection to complex and complicated information, which can deliver results about the behaviour of mankind?

LITERATURA

- Āmolī Ġawādī, 'Abdollah: *Šarī'at dar Ājine-ye ma'refat*, Tehrān: Markez-e našr-e esrā, 1375.
- Appleby, R. Scott: *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence and Reconciliation*, New York: Rowman and Littlefield, 2000.

- Gopin, Marc *Between Eden and Armageddon: The Future of World Religions, Violence and Peacemaking*, Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Fox, Jonathan: *Ethnoreligious Conflict in the Late 20th Century: A General Theory*, Lanham, MD: Lexington Books, 2002a.
- Henderson, Errol A. “Culture or Contiguity: Ethnic Conflict, the Similarity of States, and the Onset of War, 1820–1989” *Journal of Conflict Resolution*, 41 (5), October 1997, 649–668.
- Henderson, Errol A. “The Democratic Peace Through the Lens of Culture, 1820–1989” *International Studies Quarterly*, 42 (3), September 1998, 461–484.
- Xosrou, Bāqerī: *Howiyyat-e ‘elm-e dīnī: negāhī ma’refatšenāxtī be nesbet-e dīn bā ‘olūm-e ensānī*, Tehrān: Wezāret-e farhang wa eršād-e eslāmī, 1382.
- Rapoport, David C. “Fear and Trembling: Terrorism in Three Religious Traditions”, *American Political Science Review*, 78, 1984, 658–677.
- Rapoport, David C. “Messianic Sanctions for Terror”, *Comparative Politics*, 20 (2), January 1988, 195–213.
- Rapoport, David C. “Sacred Terror: A Contemporary Example from Islam”, Walter Reich ed.: *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 103–130.
- Hoffman, Bruce: “‘Holy Terror’: The Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative”, *Studies in Conflict and Terrorism*, 18, 1995, 271–284.
- Fein, Helen: “Genocide: A Sociological Perspective”, *Current Sociology*, 38 (1), Spring, 1990, 1–126.
- Davis, David R., Keith Jagers and Will H. Moore: “Ethnicity, Minorities, and International Conflict” in: David Carment and Patrick James eds.: *Wars in the Midst of Peace*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1997, 148–163.
- Smith, Anthony D.: “The Sacred Dimension of Nationalism”, *Millennium*, 29 (3), 2000, 791–814.
- Smith, Anthony D.: “Ethnic Election and National Destiny: Some Religious Origins of Nationalist Ideals”, *Nations and Nationalism*, 5 (3), 1999, 331–355.
- Fox, Jonathan: “The Saliency of Religious Issues in Ethnic Conflicts: A Large-N Study”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 3 (3), Autumn 1997, 1–19.
- Fox, Jonathan: “Do Religious Institutions Support Violence or the Status Quo?”, *Studies in Conflict and Terrorism*, 22 (2), 1999a, 119–139.
- Fox, Jonathan: “The Influence of Religious Legitimacy on Grievance Formation by Ethnoreligious Minorities”, *Journal of Peace Research*, 36 (3), 1999b, 289–307.
- Fox, Jonathan: “Is Islam More Conflict Prone than Other Religions? A Cross-Sectional Study of Ethnoreligious Conflict”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 6 (2), Summer 2000a, 1–23.
- Fox, Jonathan: “Religious Causes of Ethnic Discrimination”, *International Studies Quarterly*, 44 (3), September 2000b, 423–450.
- Fox, Jonathan: “The Effects of Religious Discrimination on Ethnic Protest and Rebellion”, *Journal of Conflict Studies*, 20 (2), Fall 2000d, 16–43.
- Fox, Jonathan: “Are Middle East Conflicts More Religious?”, *Middle East Quarterly*, 8 (4), Fall 2001c, 31–40.

- Chaves, Mark, Peter J. Schraeder, and Mario Sprindys: “State Regulation of Religion and Muslim Religious Vitality in the Industrialized West”, *Journal of Politics*, 56 (4), 1994, 1087–1097.
- Ellingsen, Tanja: “Colorful Community or Ethnic Witches’ Brew? Multiethnicity and Domestic Conflict During and After the Cold War”, *Journal of Conflict Resolution*, 44 (2), 2000, 228–249.
- Rummel, Rudolph J.: “Is Collective Violence Correlated with Social Pluralism?”, *Journal of Peace Research*, 34 (2), 1997, 163–175.
- Reynal-Querol, Marta: “Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars”, *Journal of Conflict Resolution*, 46 (1), 2002, 29–54.
- Minkenberg, Michael: “Religion and Public Policy: Institutional, Cultural, and Political Impact on the Shaping of Abortion Policies in Western Democracies”, *Comparative Political Studies*, 35 (2), 2002, 221–247.
- Hayes, Bernadette C.: “The Impact of Religious Identification on Political Attitudes: An International Comparison”, *Sociology of Religion*, 56 (2), 1995, 177–194.
- Leak, Gary K. and Brandy A. Randall: “Clarification of the Link Between Right-Wing Authoritarianism and Religiousness: The Role of Religious Maturity”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34 (2), 1995, 245–252.
- Russett, Bruce, John R. Oneal, and Michalene Cox: “Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Deja Vu? Some Evidence”, *Journal of Peace Research*, 37 (5), 2000, 583–608.
- Karpov, Vyacheslav: “Religiosity and Tolerance in the United States and Poland”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41 (2), 2002, 267–288.
- Laythe, Brian, Deborah Finkel, and Lee A. Kirkpatrick: “Predicting Prejudice from Religious Fundamentalism and Right Wing Authoritarianism: A Multiple Regression Approach”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40 (1), 2002a, 1–10.
- Laythe, Brian, Deborah G. Finkel, Robert G. Bringle, and Lee A. Kirkpatrick: “Religious Fundamentalism as a Predictor of Prejudice: A Two Component Model”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41 (4), 2002b, 623–635.
- Kirkpatrick, Lee A.: “Fundamentalism, Christian Orthodoxy, and Intrinsic Religious Orientation as Predictors of Discriminatory Attitudes”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32 (3), 1993, 256–268.
- Djupe, Paul A.: “Religious Brand Loyalty and Political Loyalties”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39 (1), 2000, 78–89.
- Miller, Alan S.: “The Influence of Religious Affiliation on the Clustering of Social Attitudes”, *Review of Religious Research*, 37 (3), March 1996, 123–136.
- Ebaugh, Helen R. F. and Allen Haney: “Church Attendance and Attitudes Toward Abortion: Differentials in Liberal and Conservative Churches”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17, 1978, 107–143.
- Jelen, Ted G.: “Respect for Life, Sexual Morality, and Opposition to Abortion”, *Review of Religious Research*, 25, 1984, 220–231.
- Harris, Richard and Edgar W. Mills: “Religion, Values, and Attitudes Toward Abortion”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24, 1985, 137–154.
- Scheepers, Peer and Frans Van Der Silk: “Religion and Attitudes on Moral Issues: Effects of Individual, Spouse and Parental Characteristics”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37 (4), 1998, 678–691.

- Woodrum, Eric: “Determinants of Moral Attitudes”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27, 1988, 553–573.
- Cunradi, Carol B., Raul Caetano, and John Schafer: “Religious Affiliation, Denominational Homogamy, and Intimate Partner Violence Among US Couples”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41 (1), 2002, 139–151.
- Nielson, Michael E. and Jim Fultz: “Further Examination of the Relationships of Religious Orientation to Religious Conflict”, *Review of Religious Research*, 36 (4), June 1995, 369–381.
- Turner, Brian S.: *Religion and Social Theory*, 2nd ed., London: Sage, 1991.
- www.freedomcouse.org/religion